

Wiesław Romanowicz

(Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Biała Podlaska)

Praca w świadomości młodzieży pogranicza polsko-białoruskiego

Problematyka pracy rozumiana często jako etos pracy inspirowała do badań i refleksji wielu ludzi nauki wywodzących się z różnych dyscyplin i specjalności. Podnoszone problemy wchodzą w zakres zainteresowań filozofów, ekonomistów, pedagogów, politologów, etyków i socjologów. Tak szeroka perspektywa opisu pojęć wchodzących w skład terminu praca, doprowadziła do wieloznaczności tego terminu. Brak precyzji i jasności w określeniach tego pojęcia spotęgowany został niejednoznacznością wyrażoną w różnych językach.

Termin „praca” wyrażał wysiłek, trud, cierpienie, znój. Wiadomo było jednak, że trud jest niezbędny do rozwoju i życia. W starożytnej Grecji praca – zwłaszcza fizyczna, zarobkowa – była postrzegana negatywnie jako czynność niegodna człowieka wolnego. Domeną wolnego obywatela była praca twórcza, umysłowa, jak filozofowanie, dyskusja, uprawianie polityki. Podobny pogląd na temat pracy występował w starożytnym Rzymie, często wyrazem było stosowane pojęcie *otium*, oznaczające odpoczynek i wczasy, próżnowanie jako kategorie związane z arystokracją i warstwami wyższymi, a *labor* jako praca będąca domeną warstw niższych i niewolników¹.

W wymiarze socjologicznym szczegółowej analizy roli pracy w społeczeństwie dokonał M. Weber, który wykazał zależność zachodzącą między religią a stosunkiem jednostek do pracy². Wielokrotnie w swoich opracowaniach dowodził, że rozwój społeczeństw przemysłowych mógł się dokonać dzięki funkcjonowaniu w tych państwach protestantyzmu. Etyka protestancka, której gorliwym propagato-

¹ W. Jacher, U. Swadźba, *Etos pracy w Polsce*, [w:] *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, red. J. Mariański, Kraków 2002, s. 141.

² Zob. M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin 1994.

rem stał się kalwinizm, ukazywała pracę, trud i gospodarność, jako wartości podstawowe, które same w sobie są wartościami. Stąd na przestrzeni dziejów mógł się rozwinąć i wyłonić swoisty sposób myślenia, interpretacji i działania, który ujmował pracę nie tylko jako czynność zarobkową, lecz jako wartość i cel ludzkiej egzystencji. W tych społeczeństwach etyka gospodarcza funkcjonowała w ścisłym związku z etyką religijną, stąd takie cechy jak oszczędność, racjonalność, pracowitość postrzegane były jako cnoty o posiadanie których, stale zabiegał człowiek uformowany w określonym systemie aksjologicznym. Według Webera widzimy ogromny wkład i siłę religii w przemianę mentalności ludzkiej wobec pracy. Te zmiany nastąpiły nie tylko w sferze jednostkowej, również dotyczyły określonych grup społecznych jak i całych społeczeństw. Można wykazać, że w

koncepcjach XIX-wiecznych praca była elementem konstytuującym i strukturalizującym społeczeństwo, wyznaczała człowiekowi miejsce w społeczeństwie. W protestanckich społeczeństwach Europy Zachodniej była traktowana dwojako: autotelicznie jako cel sam w sobie i instrumentalnie, jako środek do pobożnego życia³.

Nakreślona powyżej problematyka pracy, a w szczególności jej zmiany nadal stwarza ogromne kłopoty definicyjne. Szczególną trudność sprawia sformułowanie definicji w wymiarze socjologicznym, bowiem możemy ujmować pracę w wymiarze jednostkowym lub zbiorowym. W wymiarze jednostkowym praca ściśle wiąże się z potrzebami życiowymi, a właściwie wynika ze sposobu życia ujmowanego często jako „filozofia życia”, która osadza pracę w ogólnym systemie aksjonormatywnym jednostki. Opisując tak sformowany problem, możemy zbadać nie tylko pozycję pracy w systemie wartości, lecz przede wszystkim dążenia i aspiracje ludzkie. Aspekty pracy w wymiarze jednostkowym przedkładają się na pozycję jednostki w strukturze społecznej w różnorodnych wymiarach np. ekonomicznym, politycznym, religijnym czy społecznym.

Niemniej ważną rolę pełni praca w wymiarze zbiorowym gdzie następuje jej bezpośrednia ocena poprzez konsumowanie czy wykorzystanie przez innych. Można powiedzieć, że dopiero społeczny wymiar umożliwia obiektywną obserwację pracy wykonanej przez zbiorowość. Następuje tutaj swoiste bieżąca ocena wykonanych działań, które konsumowane przez innych ukazują cały system wartości pracujących przez ocenę towarów czy usług, jako dobre lub złe. Reasumując praca jest nie tylko działaniem czy czynnością jednostkową lecz również społeczną, która ma bezpośredni wpływ na funkcjonowanie zbiorowości ludzkich.

Znaczenie pracy w społeczeństwie polskim i białoruskim

Pisząc o roli pracy w społeczeństwie polskim należy uwzględnić jej wymiar historyczny, który do dnia dzisiejszego nie przestał stymulować zachowań jednostek wobec tak ważnego elementu współczesności jakim jest stosunek do pracy. So-

³ W. Jacher, U. Swadźba, *Etos...*, dz. cyt. s. 144.

cjologowie, którzy od dłuższego czasu zajmują się tą problematyką wymieniają następujące czynniki, które miały bezpośredni wpływ na współczesny etos pracy w Polsce⁴.

1. Praca w ogóle, a praca fizyczna w szczególności w tradycji szlacheckiej nie była szczególnie wysoko ceniona. Trudno było zauważyć głębszą refleksję nad istotą pracy w ujęciu szlacheckim, traktowano ją jako „zło konieczne”, często pejoratywnie manifestując jej istotę⁵. W wyniku zubożenia, warstwa szlachecka z czasem przeniosła się do miast, gdzie rozpoczęła wykonywać tzw. inteligenckie zawody. Sama inteligencja wywodząc się z tej grupy społecznej przyjęła od swoich poprzedników stosunek do gospodarności i pracy samej w sobie. Z historii jest nam znane, że inteligencja odegrała podstawową rolę w kształtowaniu się świadomości narodowej, umacniając jednocześnie negatywny stosunek do pracy i wykonywanego zawodu.
2. Wraz z rozwojem industrializacji nastąpił gwałtowny wzrost zapotrzebowania na pracowników, co spowodowało masowy napływ ludności chłopskiej do miast i pracy w przemyśle. Dotychczas chłop w Polsce był silnie związany emocjonalnie z miejscem pracy. Ogromną wartość stanowiła dla niego praca u siebie i na swoim⁶. Takich możliwości nie zapewniała praca w fabrykach czy innych zakładach przemysłowych. W związku z nową sytuacją, dotychczas wysoko ceniona praca na ziemi nie została przetransportowana na pracę robotniczą. Konsekwencją tego był spadek obowiązkowości, punktualności wobec pracy w przedsiębiorstwie.
3. System wartości społeczeństwa polskiego kształtowany głównie przez etykę katolicką, która ceniła pracę ze względu na jej rezultat, a nie wartość samą w sobie, uwypuklając raczej wartość osoby pracującej „praca jest dla człowieka, a nie człowiek dla pracy”. Widoczne rozbieżności między etyką katolicką, a protestancką w szczególny sposób ukształtowały etos pracy w poszczególnych społeczeństwach.
4. Ideologia komunistyczna i praktyka działania w realnym socjalizmie przebiegała w kilku fazach. Rozwój przemysłu w latach 50 - tych spotęgowany był intensywną pracą na rzecz odbudowy ojczyzny z wojennych zniszczeń i charakteryzował się ideologią „bicia rekordów” i wielokrotnego przekraczania norm. Z czasem, kiedy nie udawało się wyrównać standardów życia i dogonić wysoko uprzemysłowionych krajów Europy Zachodniej, starano się poprawić jakość pracy i kontynuować pracę załogowo-brygadową, co miało stymulować rozwój przemysłu. W latach 80-tych nastąpiły znaczne rozbieżności między oczekiwaniem społecznym, a pracą jako podstawowym składnikiem życia jednostek. W tym okresie znacznie wzrosła liczba „łapówek”, „układów” czy pracy „pobocznej”, znacznie spadła wartość pracy spowodowana trudnościami na rynku towarów i usług. Ten czynnik

⁴ Por.: Tamże, s. 150-155

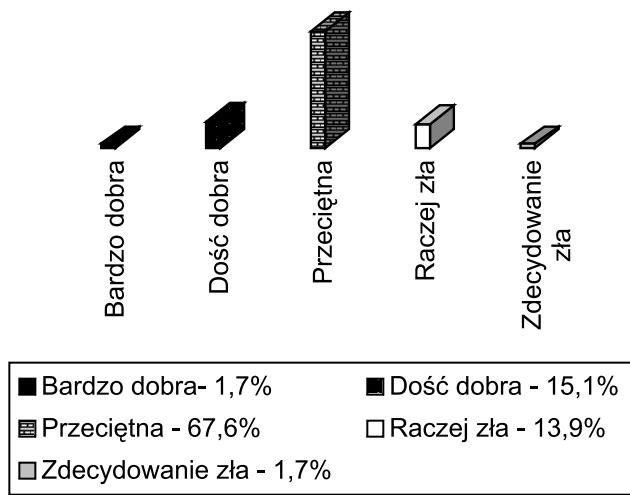
⁵ Zob. J. Szczepański, *O pracy*, „Odra” Nr. 11/1986, s. 3-7

⁶ Zob. J. Styk, *Chłopi i wieś polska w perspektywie socjologicznej i historycznej*, Lublin 1999

wydaje się najważniejszym elementem, który ukształtował świadomość Białorusinów wobec pracy. Podczas analiz zebranego materiału badawczego postaram się wykazać, iż obecne społeczeństwo białoruskie jest w dalszym ciągu naznaczone sposobem patrzenia na pracę ukształtowane w poprzednim systemie politycznym. Ograniczone kontakty z Zachodem systemem pracy, niski udział prywatnych przedsiębiorstw i centralizm przedsiębiorstw w dalszym ciągu wzmacniają w społeczeństwie postawy bierności, nieodpowiedzialności i nieuczciwości wobec pracodawców i istoty pracy.

Lata 90-te spowodowały duże zmiany w kwestii pracy i społecznego jej odbioru. Restrukturyzacja przemysłu i rolnictwa spowodowała rozwój indywidualnej przedsiębiorczości i pracy „u siebie”. W tym wymiarze znacznie wzrosło znaczenie i szacunek wobec pracy. Kolejnym czynnikiem, który wpływa na obecny stan świadomości społecznej są stale narastające problemy związane ze znalezieniem pracy, wzrostem bezrobocia i braku perspektyw na zmianę tego obrazu. Praca w dniu dzisiejszym ma wymiar głównie egzystencjalny, co ilustrują statystyki wyjazdów zagranicznych. Wzrost szacunku do pracy, punktualności i uczciwości spowodowany jest nie normatywnością zachowań wynikających z podmiotowego ujęcia pracy, lecz z bojaźni przed jej utratą. Kolejnym elementem, który charakteryzuje stosunek społeczeństwa polskiego do pracy są korupcyjne postawy przedsiębiorców i wykorzystanie luk prawnych celem szybkiego wzbogacenia się.

Diagram 1. Sytuacja materialna młodzieży polskiej

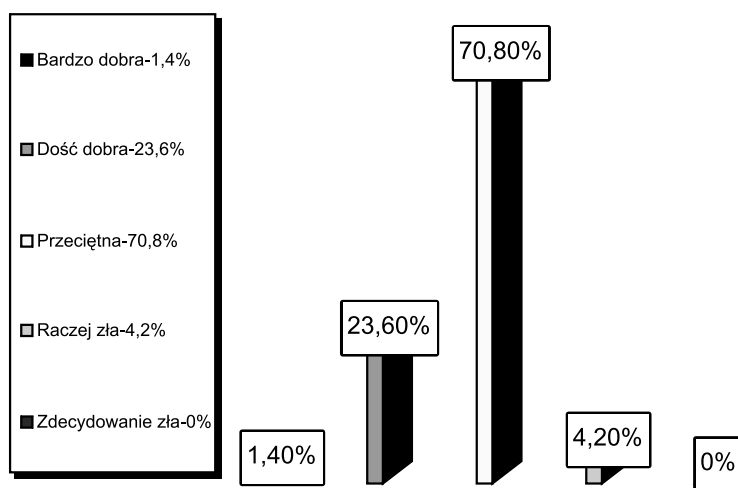
Praca w perspektywie badawczej

Celem zaprezentowanych badań będzie próba umiejscowienia pracy jako etosu w systemie wartości młodego pokolenia. Powyższe zestawienia będą dotyczyły ujmowania wybranych aspektów pracy w kontekście porównania młodzieży polskiej i białoruskiej. Mam świadomość, iż przedstawione wyniki badań nie należy uogólniać do całej młodzieży ponieważ nie mają statusu reprezentatywności, lecz warto na nie spojrzeć i odczytać w wymiarze poznawczym, aby uzmysłowić zmiany jakie zachodzą w świadomości młodzieży pogranicza polsko-białoruskiego.

Punktem wyjścia do szczegółowych analiz będzie przedstawienie sytuacji materialnej rodzin badanych studentów. Diagram 1 pokazuje odpowiedzi respondentów na pytanie: *Jak oceniasz najogólniej sytuację materialną swojej rodziny?* -

Z powyższego zestawienia wynika, że status materialny badanych kształtuje się na średnim poziomie, ponieważ 67,6% studentów w taki sposób określiło stan materialny swoich rodzin. Pozostałe przedziały w pewien sposób równoważą się, jeżeli zestawimy pozostałe wyniki. Za dobrą sytuację materialną (łącznie bardzo dobra – 1,7% i dość dobra – 15,1%) uznało 16,8% badanych, natomiast za złą (łącznie zdecydowanie zła – 1,7% i raczej zła – 13,9%) ogółem 15,6%. Powyższe zestawienia dają obraz odczuć badanych, a nie do końca stan faktyczny, są to bowiem subiektywne odczucia studentów i brak im standaryzacji. Niemniej jednak opinie badanych oddają w pewien sposób dzisiejszy realizm życia z uwagi na to, że dzisiejsza młodzież doskonale zna poziom życia innych społeczeństw, ze względu m.in. na częste wyjazdy zagraniczne czy możliwości komunikacyjne, jakie współcześnie są im dostępne.

Diagram 2. Sytuacja materialna młodzieży białoruskiej

Ujmując generalnie kwestię statusu materialnego młodzieży białoruskiej należy odnotować większy optymizm jakim charakteryzuje się porównywalna młodzież. Należy podkreślić, iż 70,8% badanych uznało swoją sytuację materialną za przeciętną. Jest to wynik o 3% wyższy niż w przypadku młodzieży polskiej. Największe zróżnicowanie uwidacznia się w kategoriach: „dość dobra” i „raczej zła” gdzie młodzież białoruska wyżej ocenia swoją sytuację materialną. Cechą charakterystyczną oceny dokonanej przez młodzież białoruską jest fakt, że żaden badany nie uznał swojej sytuacji materialnej jako zdecydowanie złej.

Tabela 1. Porównanie sytuacji materialnej swoich rodzin (w%)

Wyszczególnienie	Dobra sytuacja materialna (łącznie b.dobra i dobra)	Zła sytuacja materialna (łącznie raczej zła i zła)
Młodzież polska	16,8	15,6
Młodzież białoruska	25,0	4,2

Porównując dwie grupy badanych mamy obraz w którym, co czwarty student białoruski uważa, że sytuacja materialna jego rodziny jest dobra, a 4,2% ma odmienne zdanie. Takie zestawienie ilustruje oczekiwania młodzieży wobec poziomu życia społecznego. Młodzież polska najprawdopodobniej ma wyższe wymagania i nadzieje wobec swojego statusu materialnego, o czym ilustruje odsetek oceniających swoje warunki jako złe, natomiast młodzież białoruska w większym stopniu akceptuje swoją obecną sytuację materialną. Należy zaznaczyć iż tutaj mówimy o odczuciach czy postawach studentów, a nie o stanie faktycznym sytuacji materialnej rodzin, którą należało by zbadać w oparciu o wystandaryzowane i porównywalne wskaźniki.

Kolejne dane pokazują opinie młodzieży wobec wybranych aspektów pracy, a szczególnie ukazują postawy etyczne wobec poruszanej problematyki. Oto rozkład odpowiedzi na pytanie: *Jak sądzisz czy należy sumiennie i uczciwie wywiązywać się z obowiązków wobec pracodawców?*

Tabela 2. Stosunek młodzieży do pracodawców(w%)

Postawa uczciwości i sumiennosci wobec pracodawców	Młodzież polska	Młodzież białoruska
Tak, w każdej sytuacji	35,4	27,8
Na tyle, na ile oni sami są w porządku wobec nas	58,2	58,3
Można „kombinować”	3,2	6,9
Nie mam zdania	3,2	8,4

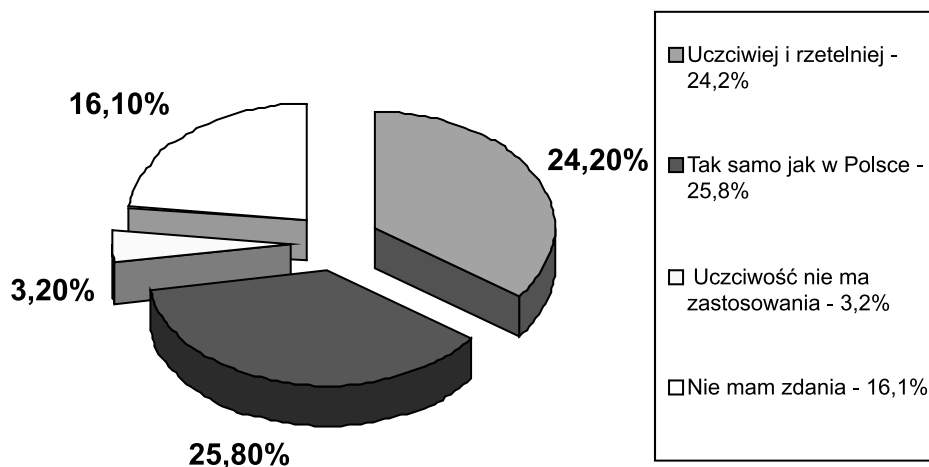
Z tabeli wynika, że 35,4% polskich studentów jest zdania, że należy uczciwie i sumiennie wywiązywać się z obowiązków wobec pracodawców, a pozostali studenci – 64,6% jasno deklaruje bliżej nieokreśloną nieuczciwość i brak sumiennosci w wykonywaniu obowiązków wobec pracodawcy.

W przypadku młodzieży białoruskiej za uczciwym stosunkiem do pracodawców opowiada się 27,8% badanych. Jest to różnica 7,6% w stosunku do porównywalnej grupy. W przypadkach szczególnej nieuczciwości różnice występują w odpowiedziach „można kombinować” – taką postawę akceptuje 6,9% badanych studentów białoruskich. Ogólnie możemy stwierdzić iż studenci polscy częściej niż ich odpowiedniki z Białorusi deklarują uczciwość i sumienność wobec obowiązków wynikających z zatrudnienia oraz w mniejszym stopniu dopuszczają możliwość „kombinowania” w pracy. O pewnej labilności postaw wobec pracodawców świadczy niemożliwość ustosunkowania się do tak postawionego pytania. W przypadku polskich studentów jest to odsetek 3,2%, a w przypadku białoruskich – 8,4%.

Generalnie młodzież bardzo swobodnie podchodzi do problemu sumienności i uczciwości w pracy, co świadczy że praca dla badanych znajduje się na dalszym miejscu w ich hierarchii wartości.

Kolejnym elementem, który pokazuje zmienny stosunek do obowiązków wynikających z faktu podjęcia pracy jest przedstawienie opinii młodzieży wobec pracy za granicą.

Diagram 3 Stosunek studentów polskich do pracy za granicą (*Jak należy pracować za granicą?*)

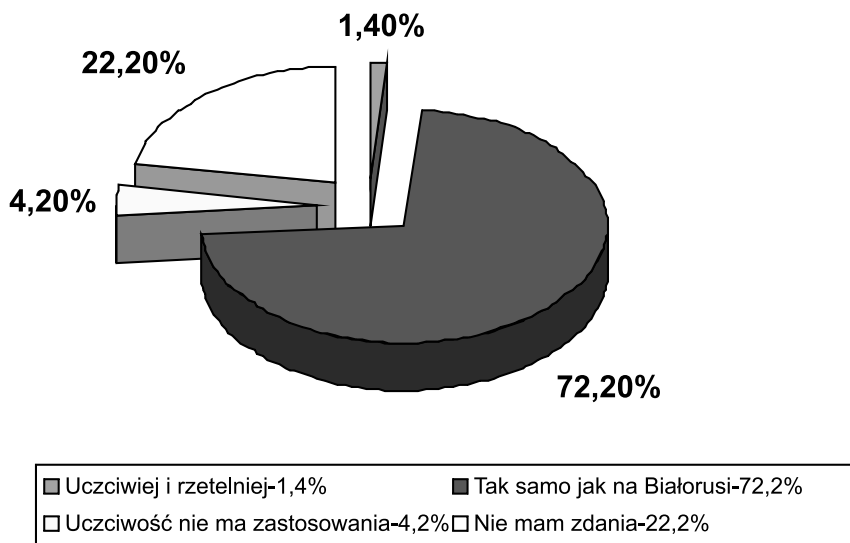

Odpowiedzi na tak postawione pytanie pokrywają się z wyrażonym uprzednio stosunkiem badanych wobec miejsca pracy w ich systemie aksjologicznym. Okazuje się bowiem, że ponad połowa badanych – 56,5% uważa, że należy tak samo pracować jak w Polsce. Jest to odsetek młodzieży dla których praca stanowi niezaprzeczną wartość i bez względu na warunki ich stosunek do niej jest trwały i stabilny.

Co czwarty student (24,2%) twierdzi, że za granicą należy pracować uczciwiej i rzetelniej. Takie wskazanie pokazuje raczej, że praca dla tej grupy badanych nie ma ukonkretnienia w ich systemie wartości podstawowych, a jedynie jest instrumentem w osiągnięciu innych celów. Do tak postawionego pytania nie potrafiło się ustosunkować 16,1% badanych, co oznacza, że również oni nie mają jasno określonego stosunku do pracy i nie umieszczają jej w podstawowym systemie wartości.

Studenci białoruscy problem uczciwości pracy za granicą widzą inaczej. Największy odsetek badanych (77,2%) uważa, że należy pracować tak samo jak we własnym kraju, nie ma zadania w tej kwestii kolejne 22,2%, a 1,4% uważa, że za granicą należy pracować uczciwiej i rzetelniej. Taki rozkład odpowiedzi może świadczyć o dwóch kwestiach. Po pierwsze, że młodzież polska ukierunkowana jest na pracę za granicą – szczególnie na zachodzie Europy i nie widzi potrzeby głębszego zaangażowania się do pracy w Polsce. Najprawdopodobniej takie stanowisko uwarunkowane jest nie samą istotą pracy, lecz głównie możliwościami zarobkowymi, które w Polsce są znacznie uboższe niż za granicą.

Diagram 4. Stosunek studentów białoruskich do pracy za granicą (Jak należy pracować za granicą?)

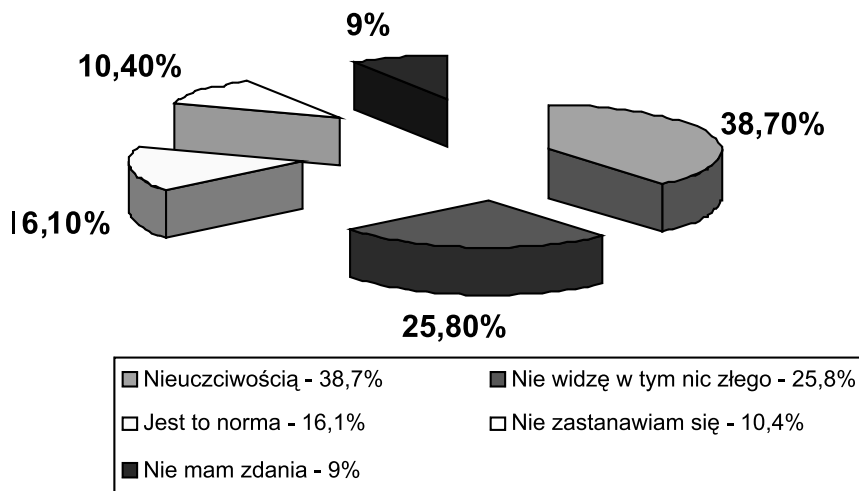
Druga wynika z częstych wyjazdów zagranicznych, gdzie młodzież polska może w sposób bezpośredni skonfrontować warunki i jakość pracy. Nie dysponując danymi statystycznymi dotyczącymi wyjazdów do pracy studentów z Białorusi mogą jedynie założyć, iż odsetek młodzieży czasowo emigrujących za pracę z Polski jest kilkakrotnie większy niż ich białoruskich rówieśników.

Uważam, że te wykazane powyżej czynniki mają decydujący wpływ na kreowanie postaw młodych obywateli obu państw wobec pracy za granicą.

Swoistym wskaźnikiem stosunku badanych do etosu pracy jest rozkład odpowiedzi na pytanie o moralną ocenę ściągania. Umieszczenie w bliskości rozważań dotyczących stosunku młodzieży do wybranych aspektów pracy jest konsekwencją potraktowania zachowania studentów na egzaminach i zaliczeniach analogicznie do zachowań pracowników wobec pracodawców. Niniejsze założenie opiera się na występowaniu podobnych mechanizmów funkcjonujących w rzeczywistości społecznej w konkretnych kontaktach interpersonalnych.

Nieuczciwość i nierzetelność wobec pracodawców i brak sumienności w pracy niesie podobne skutki, jak analogiczne zachowanie studentów na uczelni. W pierwszym przypadku takie zachowanie grozi utratą pracy lub innymi negatywnymi dla pracownika konsekwencjami np. utratą premii, brakiem awansu, pogorszeniem warunków pracy. Natomiast w przypadku studentów wyraża się to nie zdaniem egzaminu, powtarzaniem przedmiotu lub roku. W związku z tym zamieszczone dane należy odczytywać jako postawy badanych w kontekście pracy i pracodawców.

Diagram 5. Postawy studentów polskich wobec ściągania.

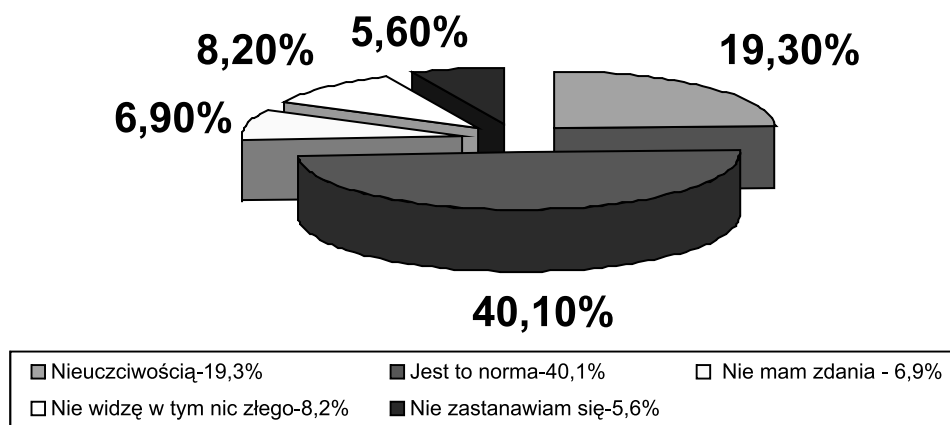

W przypadku ściągania na egzaminach i zaliczeniach 38,7% badanych uznało tę czynność za niemoralną i negatywnie oceniło taką działalność. Pozostałe odpowiedzi akceptują taki stan i w różnorodny sposób go określają. Uogólniając 61,3% badanych twierdzi, że ściąganie jest czynnością, która nie narusza norm indywidualnych i społecznych.

Natomiast rozkład odpowiedzi studentów białoruskich na tak postawiony problem różni się w dość charakterystyczny sposób. W tym przypadku tylko 19,3% badanych uznaje czynność ściągania za nieuczciwość, pozostali twierdzą, że to jest norma lub nie widzą w tym nic złego. Porównując obie grupy należy stwierdzić, że wyższy odsetek młodzieży polskiej widzi zachowanie niemoralne niż jej rówieśnicy z Białorusi.

W grupie akceptującej ściąganie wśród młodzieży polskiej, co czwarty badany nie odczuwa w takiej czynności sprzeczności moralnych, natomiast młodzi Białorusini uważają, że takie zachowanie jest normą w ich środowiskach. Po sposobie odpowiedzi w sposób pośredni możemy przypuszczać, że w społeczeństwie białoruskim zachowania nieuczciwe ciągle mają miejsce i można przypuszczać, że skala jest ich znaczna. Wpływ na takie zachowania miał z pewnością uprzedni system polityczny, który stymulował określone postawy wobec pracy. Istotą owych postaw było odpowiednie wkomponowanie jedynie słusznych idei w obszar działań ludzkiego. W tym okresie solidność i uczciwość wobec obowiązków wynikających z pracy była postrzegana, jako znacznie mniejsza wartość niż lojalność wobec haseł ideologicznych. Nośnikiem działań ludzkich był obowiązek przestrzegania odpowiednich idei. W związku z tym bardzo trudno jest obecnie kształtować sumienny stosunek do pracy, kiedy społeczeństwo masowo uczestniczyło w ideologicznie organizowanych czynach bądź przedsięwzięciach w których etos pracy stał marginalizowany. Za przykład niech posłużą obchody tzw. święta pracy, czy funkcjonowanie zakładów pracy w których inspiracją do lepszej pracy nie jest wewnętrzna motywacja pracowników lecz przedsięwzięcia uświetniające określone rocznice.

Diagram 6. Postawy studentów białoruskich wobec ściągania (czym jest ściąganie na egzaminie?)

Podsumowując przeprowadzone w tym tekście analizy należy stwierdzić, iż w świadomości około 70% badanej młodzieży praca nie znajduje trwałego i jasnego miejsca w ich systemie aksjonormatywnym. Na podstawie badań nie można stwierdzić, że praca dla młodzieży jest wartością autoteliczną. Dla znacznej większości praca stanowi wartość jedynie instrumentalną związaną z zarabianiem pieniędzy i ewentualną realizacją własnych planów życiowych. Taka sytuacja potwierdza trwanie społeczeństwa polskiego w tradycyjnym sposobie ujmowania etycznego wymiaru pracy mimo zmian politycznych, gospodarczych i społecznych. W dalszym ciągu funkcjonuje stare myślenie i dotychczasowy stosunek do etosu pracy ugruntowany przez historię.

Summary

Work in consciousness of young people of Polish-Belorussian borderland

Issues of work often understood as work ethics inspired many scholars following from various disciplines and specialities to research and reflections. Issues raised were within the scope of interest of philosophers, economists, teachers, political scientists, ethicists and sociologists. The author examined the attitude of young people from both sides of Polish-Belorussian border towards work.

